

CRKVA U PRIJELAZNIM PROCESIMA NAKON KOMUNIZMA

Bono Zvonimir Šagi, Varaždin

Sažetak

Autor iznosi fenomenologiju i analizu dominantnih prijelaznih procesa, nakon sloma komunističkog sustava, koliko se reflektiraju u Crkvi; novi položaj Crkve i nove zadaće pred kojima se ona našla, najprije na općoj razini svijeta: treba stvoriti novi svjetski poredak, velike ideje, moćne društvene ideologije, koje su u bipolarnom svijetu jedna drugu izazivale i ujedno se međusobno korigirale, nestale su sa scene, a pokazalo se da nisu bile tako nepotrebne kako se činilo. Nakon što se pokazalo da socijalistički projekt svijeta nije ostvariv, liberalni model uređenja svijeta sve više dolazi u krizu. Sada se jasnije uočavaju i njegove nedostatnosti. Dolazi do novog traganja za vlastitim identitetom, nacionalnim i religijskim. Probuđen duh nacija eksplozivno se izražava u postkomunističkim zemljama. Pojavljuje se velika moralna kriza. Zatim autor posebno govori o glavnim procesima u zemljama tzv. tranzicije: prijelaz na privatno vlasništvo i socijalno-etičke teškoće u toj svezi, te novi položaj Crkve u odnosu na državu i javnost. Očekivanja naroda od Crkve i realne mogućnosti da ih Crkva ispuni. U zaključku ističe da je ovo tek polazište za dublje analize.

UVOD

Valja nam najprije pobliže odrediti opseg teme. O čemu se radi? Jesu li u pitanju procesi koji su se u Crkvi otvorili poslije sloma komunizma ili društveni procesi u koje je Crkva na neki način uvučena? Očito se radi o jednima i drugima. Ako Crkvu ne shvatimo statički kao zadanu, hijerarhijski jednom zauvijek ustrojenu veličinu, koja se povijesno izražava jedino odozgo, tj. koja samo odgoneta ono što joj je već u cijelosti unaprijed zadano, nego kao dinamičnu povijesnu stvarnost koja tijekom povijesti raste kao iz gorušičina zrna u veliko stablo (usp. Mt 13,31-32), ili kao Božju gradnju (usp. 1 Kor 3,9) koja se djelovanjem Duha Svetoga neprestano izgrađuje ugradbom uvijek živog kamenja (usp. 1 Pt 2,5), onda je i te kako važno zamjećivati i pravilno razlikovati procese koji se zbivaju, s jedne strane, i u samoj Crkvi kao zajednici sastavljenoj od ljudi i uspostavljenoj u povijesti i, s druge strane, u zajednici čovječanstva, u raznim povijesnim ostvarenjima ljudskog zajedništva, u ljudskim društvima. Uvijek nam je potrebno gledati Crkvu prema unutra i prema van.

Budući da je Crkva rođena u vremenu ne od ljudske volje, nego od Boga, po Isusu Kristu, i poslana svijetu, ona je zbog zadataka što ih ima u svijetu stalno pred izazovima toga svijeta. Posijana odozgo, raste odozdo. U tom smislu za nju su društveni procesi znakovi što ih mora raspoznavati i u svrhu stjecanja potrebnog stupnja svoje samospoznaje u pojedinom povijesnom trenutku. Kako će inače znati što joj je konkretan zadatak i kako ga izvršiti? Budući da je Crkva, osim onog otajstvenog elementa u sebi, i vidljivo, društveno biće, društvena i duhovna zajednica (što nije svedivo tek na društvenu grupu), ona je dužna unutar ljudskih društava spoznati i izraziti svoj vidljivi identitet, u onom što joj nije dano odozgo. Stoga će ovo izlaganje biti pokušaj analize procesa nakon raspada komunizma, i onih izvan Crkve, u društvu, i onih unutar Crkve koliko su društvenim zbivanjima potaknuti, tj. nastojat ćemo pokazati koji procesi i koliko pogađaju Crkvu i kako Crkva na njih odgovara ili kako bi mogla i trebala odgovarati.

Izlaganje će zato imati dva glavna dijela: fenomenologija i analiza dominantnih prijelaznih procesa koliko se reflektiraju u Crkvi; novi položaj Crkve i nove zadaće pred kojima se ona našla.

1. DOMINANTNI PRIJELAZNI PROCESI

1.1 *Prema novom svjetskom poretku*

Najprije mi se čini važnim bolje utvrditi dimenzije fenomena postkomunizma. Što se zapravo dogodilo nastalim prijelomom 1989. i rušenjem Berlinskog zida? Mnogi su baš probijanje Berlinskog zida označili kao simbol novog doba. No mislim da nije još postalo posve jasno što se zapravo dogodilo. Radi se o povijesnom prijelomu dalekosežnih razmjera za budućnost svijeta. Još uvijek je potrebno naglašavati da nestanak sa scene socijalkomunističkog svjetskog projekta nije samo stvar sloma jednog totalitarnog sustava na jednom dijelu zemaljske kugle, nego je nestalo i ravnoteže na kojoj je počivao svjetski poredak. Zato je potrebno razmisliti o cjelokupnoj, da se tako izrazim, infrastrukturi modernoga svijeta. Ona je došla u središte pažnje. Češki predsjednik Vaclav Havel je 1993. u tom smislu dao jednu vrlo zanimljivu procjenu komunizma kao povijesnog događaja. On je rekao: "Taj događaj nije dovoljno shvaćen, ni na Zapadu ni na Istoku. Spomenuti povijesni događaj po značenju je ravan padu Rimskog Carstva, te će svijetu trebati desetljeća da bi pronašao ravnotežu. ... Sada se najjednom rasplamsalo sve što je povijest nagomilala: ne samo problemi komunističke ere već i problemi

skupljeni tokom prošlih stoljeća. Istok sve to još mora riješiti. ... Najveći neuspjeh je taj što nismo predvidjeli vrstu eksplozija koje će pratiti pad komunizma. ... Sada pak vidimo koliko je ratova u tijeku na postkomunističkim teritorijima."¹

Ako ne idemo tako daleko u povijest, ni u cjelovitu analizu prošlostoljetnih uzroka nastanka marksističkog socijalizma i svega što je proizašlo iz njime inspiriranih pokreta u našem stoljeću, dovoljno se zaustaviti na svjetskom poretku koji se stvorio poslije Drugog svjetskog rata. Ishod toga rata je na razini svijeta zapravo legitimirao totalitarni komunistički politički sustav kao zakonitog i respektabilnog takmaca tzv. slobodnom svijetu. Poslije Drugog svjetskog rata stvoren je naime svjetski supersustav, uređen i stabiliziran na filozofiji ravnoteže interesa, na bipolarnoj podjeli što ju je stvorio antifašistički savez i pobjeda nad fašizmom. Stvorena je *Organizacija ujedinjenih naroda*, donesene su na svjetskoj razini važne povelje i deklaracije koje afirmiraju ljudsko dostojanstvo i ljudska prava. Po tom svjetskom poretku funkcionirao je svijet do sloma komunizma.

Urušavanjem socijalističkog bloka na istoku Europe, zapadni svijet je zapravo zatečen. Našao se pred otvorenim i posve upitnim duhovnim prostorom... u nedoumici, kako da se na nov način organizira. Nestalo je ravnoteže sila. Pokazalo se da svijet nije postao sigurniji, ni slobodniji, nisu nestale velike, pa i katastrofične prijetnje. Treba stvoriti novi svjetski poredak. Velike ideje, moćne društvene ideologije, koje su u bipolarnom svijetu jedna drugu izazivale i ujedno se međusobno korigirale, nestale su sa scene, a pokazalo se da nisu bile tako nepotrebne kako se činilo. Što sada? Ljudska prava, individualne slobode, sloboda poduzetništva, transgraničnost, sve je to na svoj način došlo u preispitivanje.

Nakon što se pokazalo da socijalistički projekt svijeta nije ostvariv, nakon što su se urušili realsocijalistički sustavi, liberalni model uređenja svijeta sve više dolazi u krizu. Sada se jasnije uočavaju i njegove nedostatnosti. Prije se prosuđivao u usporedbi sa svojim rivalom, pa su njegovi nedostaci izgledali mali, sada se vide, pak, samo njegove slabosti. On je funkcionirao u svjetskim razmjerima samo uz određenog rivala. Svojim prestižnim gospodarskim potencijalom potkopavao je socijalizam više nego svojim deklaracijama o slobodnom društvu ili svojim zauzimanjem za ljudska prava, s kojima je uvijek ujedno "trgovao". Zapadnom liberalnom svijetu su, paradoksalno, unatoč govoru o slobodi, ljudskim pravima, uzdizanju pojedinca, nedostajale stvarne praktične prostorno-

¹ Vaclav Havel, u: L'Espresso - preneseno u Novi list, 9. kolovoza 1993, str. 14.

oslobodilačke ideje za pojedine nacije pa i za čitave kontinente. Afrika, Azija, Srednja pa i cijela Latinska Amerika morale su zato pribjegavati nekoj vrsti socijalističkoga govora i marksističkim metodama analize društva. Sada kad je liberalni model ostao jedini društveno-gospodarski model, dolazi u prvi plan potreba etičkog konsenzusa i neke holističke ideje koja bi mogla nadahnjivati općečovječanski projekt suvremenog svijeta. S pravom se postavlja pitanje koliko se novi svjetski poredak može utemeljiti jedino na gospodarstvu?

Nacionalizmi svih vrsta uskočili su na mjesto gdje se očitovao nedostatak univerzalne i cjelovite oslobodilačke ideje. Liberalistički i individualistički shvaćena sloboda pretjerano se veličala kao jedina alternativa, pa se sada, kada je doista ostala jedina na svjetskoj sceni, pokazuje još više nemoćnom. Kako dalje? Neću reći kao F. Fukuyama² da je to kraj povijesti, ali je sigurno da je pred nama novo doba neizvjesnosti. Događa se prijelom vremena: ili će se dogoditi neka stvarna novost ili će postojeći svijet utonuti u još veću krizu. Za novo uređenje svijeta više nema privlačnih konstruktivnih pokretačkih ideja. Nedostaju velike ideje-vodilje. Dosadašnje su se istrošile. Pred nama je potreba nove prilagodbe - sada nedefiniranoj civilizaciji. Više nema samo jedne alternative. Alternative su mnogostruke. Civilizacijsko-religijske razlike postaju važnijima od ideološko-političkih. Iz njih se mogu već sada nazirati i budući sukobi.³

Zbog sveopćeg moralnog relativizma i utilitarističkog shvaćanja ukazuje se potreba traganja za objektivnom istinom koju treba otkriti i pročitati u povijesnim zbivanjima. Ušli smo u rastrešiv svijet u kojemu nema čvrstih "istina", pa zato ni sigurnosti koju bi ljudi osjećali oko sebe i u sebi i po kojoj bi svijet funkcionirao. Tu sigurnost više ne stvara spoznaja da smo "bolji svijet" od onoga drugog - komunističkog. Sada se sve vrijednosti na kojima počiva društvo moraju iznova definirati, bez mogućnosti usporedbe s nekim drugim sustavom. Religije u tom kontekstu postaju ponovno ne samo važne nego i potrebne za utvrđivanje identiteta pojedinih etničkih i kulturnih skupina, pa i za samo uređenje svjetskog poretka, koji više ne može počivati na ravnoteži straha nego na moralnom konsenzusu. No religije su i same u traganju za vlastitim identitetom, njihov se položaj

2 Francis Fukuyama, *Kraj povijesti i posljednji čovjek*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 1994, - osobito pogovor Darka Polška, str. 602.

3 Posebno na to upozorava Samuel Huntington, koji u svojoj knjizi *Sudar civilizacija* (*The Clash of Civilizations*, New York 1993.) iznosi mišljenje da ratovi u budućnosti više neće imati ideološko-političke, nego civiliza-cijsko-religijske motive.

u modernom svijetu u velikoj mjeri izmijenio u odnosu na njihovu društvenu ulogu, postale su previše zatvorene u subjektivnu sferu. Otvaraju se zato pitanja o međuodnosima koji bi se ponovno trebali uspostaviti između vjere i svijeta, između religije i znanosti, i, općenito, između vjere i kulture, što je u modernom svijetu u velikoj mjeri bilo izgubljeno. Odatle se rađa potreba fundamentalizma kao pogrešnog odgovora na istinska pitanja. Fundamentalizam se pojavljuje kao pogrešno interpretirana potreba povratka na religijske izvore.

Iz ovoga što smo u općim crtama iznijeli kao obilježje stanja nastalog nakon sloma svjetskog komunističkog poretka i bloka država koje su ga proklamirale, slijede, posebno u ekskomunističkim zemljama, neke karakteristične pojave koje treba posebno analizirati.

1. 2. *Probuđen duh nacija*

Jedan od najboljih prijelaznih procesa koji je započeo slomom komunizma jest lančano raspadanje složenih višenacionalnih država. Taj je proces naišao na posve nespreman tzv. slobodni svijet da ga pravilno shvati i kanalizira. U tome se najjasnije pokazao nedostatak vizije pluralnog, multikulturalnog svijeta. Problem afirmacije i oslobođenja pojedinih povijesnih naroda što ih je svjetski poredak stvoren nakon pobjede nad fašizmom iz pragmatičnih razloga ravnoteže hladnokrvno predao pod vlast jedne totalitarne univerzalističke ideologije, jednostavno je eksplodirao pred očima nespremnog svijeta. To nam daje za pravo da o uzrocima nutarnjeg urušavanja komunističkog sustava razmišljamo i dalje od same kritike socijalizma kao društvenog i gospodarskog sustava. Loš i protunaravni gospodarski sustav nije bio jedini razlog, i nipošto najglavniji, nezadovoljstva pod komunizmom. Hegemonizam i ideološko nijekanje nacionalnih identiteta, svodenjem na ideološki internacionalizam bio je čak i važniji. Religiozni elementi su se tu najviše pomiješali s nacionalnima. U svim zemljama komunističkog bloka nezadovoljstvo s položajem vlastite nacije, nacionalnih, kulturnih i religioznih vrednota bilo je presudno za ubrzanje raspada cijelog sustava. Gospodarska neuspješnost i nesposobnost da se nosi sa zapadnom konkurencijom više su vanjski uzroci sloma.

Probuđeni duh nacija⁴ koje nisu do sada imale javno priznate subjektivitete, a imaju povijesnu samosvijest, traži svoje pravo na

⁴ Pojam nacija ovdje uzimamo kao narod koji živi ili teži da živi u vlastitoj državi, jer ima svoju povijesnu samosvijest.

opstanak. Zbog nesposobnosti da se to prizna kao zakoniti zahtjev stvaraju se opasni uvjeti da se nacionalizam počne razvijati i provoditi po nanovo oživljenim konceptima prije Drugog svjetskog rata ili čak iz prošlog stoljeća, što znači da nacionalizam postaje iracionalan, ekskluzivan, rasističan i nedemokratičan. Zajedno s ljudskim pravima mora se zato nanovo govoriti i o nacionalnim pravima. O pravima nacija ove je godine papa Ivan Pavao II. govorio u Općoj skupštini UN u New Yorku. Po povratku komentirajući svoj posjet UN-u rekao je na Trgu sv. Petra u Rimu ovo: "Razmatranje pak o toj obljetnici (50. obl. UN-a) dovodi me do spoznaje kako sve do danas nema takvog međunarodnog dogovora koji bi prikladno ozakonio prava naroda. Ako Povelja o osnovnim ljudskim pravima tako rječito iznosi na vidjelo osobna prava, sada se treba zauzeti za postizanje povelje koja bi čuvala i promicala prava svakog naroda na postojanje u duhu suživota s poštovanjem, uzajamne tolerancije i konkretne solidarnosti."⁵ Međunarodna povelja o pravima nacija pripomogla bi da se nacionalizam kao političko nastojanje oko afirmacije vrednota vlastite nacije i njezina subjektiviteta u obitelji naroda na nov način demokratski formulira, da se ne postavlja ekskluzivno, u znaku protiv, već otvoreno i za vrednote drugih. Papa o tome izričito kaže: "Ne smije se obrana i promicanje vlastitoga nacionalnoga identiteta pomiješati s bolesnom ideologijom nacionalizma koji vodi do preziranja drugih. Jedno je doista prava ljubav prema svojoj zemlji, a sasvim je nešto drugo nacionalizam koji suprotstavlja narode. Takav je nacionalizam duboko nepravedan, jer se protivi dužnoj solidarnosti te izaziva reakcije i neprijateljstva u kojima zriju klice nasilja i rata. Stoga željena Povelja o narodima ne može zaobići da osim prava istakne i dužnosti na koje je pozvan svaki narod, kako bi se promicala odgovorna kultura slobode, duboko ukorijenjena u zahtjeve istine."⁶ Sve to traži, prije svega, promjenu razmišljanja velikih naroda, jer oni drže ključeve priznanja posebnosti pojedinih naroda. S tim je u uskoj vezi i novo shvaćanje nacionalne države i odnos prema manjinama. Kakva mora biti država u odnosu na društvo koje ima u središtu čovjeka i njegovo puno dostojanstvo? Traži se novi koncept države. I sama se Europa mora u tom kontekstu pregrupirati. Mora postati mjesto zajedništva ravnopravnih nacija, u kojoj će i mali moći sjesti za stol s velikima.

⁵ IKA, 41/1995, str. 20.

⁶ Isto.

1. 3. *Tranzicija socijalno-gospodarskog sustava*

Osim probuđenih nacionalnih težnji i formiranja njihove samostojnosti najvažniji je tranzicijski proces prijelaz natrag u privatno vlasništvo i uspostava novog socijalno-gospodarskog sustava. Njega za sada kod nas zasjenjuje nacionalno državotvorstvo. Postavlja se, međutim, temeljno pitanje je li svijet od komunističkog eksperimenta išta naučio? Je li prijelaz, osim što je nužno izlazak iz socijalističkog sustava, automatski povratak na kapitalizam, i koji? Mislim da je moguće na temelju katoličkog socijalnog nauka, napose iz socijalnih enciklika Ivana Pavla II. dati dobru socijalnu etičku procjenu toga tranzicijskog procesa kao traganja za novim društvenim modelom koji ne bi bio jednostavan povratak na liberalni kapitalizam, kakav najbolje poznajemo. O tome sam nedavno objavio članak u *Reviji za socijalnu politiku*⁷ pa ću ovdje nešto ponoviti.

Pogrešno je tumačiti slom socijalizma jednostavno kao pobjedu kapitalizma. Kapitalizam je mnogo toga indirektno primio od socijalizma. Može se kazati da je mnoge socijalističke ideje ostvario upravo kapitalizam. Zato izlaz neke zemlje iz socijalističkog sustava nije jednostavno povratak na točku gdje je tzv. socijalistička revolucija prekinula kapitalistički razvoj njihova društva. Socijalizma ne bi bilo da je kapitalizam bio u socijalno-etičkom smislu besprijekoran. Socijalizam je bio krivi lijek, ali je bolest što ju je prouzročio liberalni kapitalizam bila i te kako prava⁸. Potrebno je stoga izbjeći sve uzročnike bolesti koja je dovela do komunizma. Traži se korektura liberalnog kapitalizma temeljenog na golom utilitarizmu. "Križa marksizma" - kako kaže enciklika *Centesimus annus* - "ne uklanja iz svijeta nepravde i tlačiteljske prilike..." (br. 26). Potrebno je zato nakon marksizma novo promišljanje društva, gospodarstva i svjetskog poretka. To je tim važnije što je institucionalno nametani ateizam na svim društvenim razinama ostavio moralnu prazninu. Tzv. "socijalistički moral" bio je zapravo samo poslušnost partiji kao nekom apsolutno višem cilju, a unutar te poslušnosti trebalo je samo biti snalažljiv na jaslama društvenog vlasništva.

Temeljna greška socijalizma bila je antropološkog karaktera. Nije priznavao privatno vlasništvo koje je čovjekovo naravno pravo, nije priznavao slobodnu inicijativu i poduzetništvo. Gledao je na čovjeka kao jednostavan elemenat i jednu molekulu socijalnog organizma..." (CA 13), pa ga je na taj način destimulirao za kreativan

⁷ 2 (1995) 1, str. 1-10.

⁸ Usp. RN 3-7.

rad. U realnom socijalizmu se doduše nije nijekalo vrijednost čovjeka, ali se nije imalo povjerenja u njega i njegovu slobodu. No ni kapitalizam nije baš mnogo držao do čovjeka. Podređivao ga je profitu, kapitalu. Zato je komunizam stvarao totalitarizam vlasti i mehanizme svestrane kontrole, a kapitalizam bezobzirn u slobodu tržišta i poduzetništva.

U sadašnjem prijelaznom procesu treba posebno uočiti negativni ostatak bivšeg sustava koji živi u mentalitetu, navikama i načinu života ljudi. To je u prvom redu izgubljen osjećaj za način *stjecanja* privatnog vlasništva, ekonomska motivacija, radinost i poduzetnost. U veličanju društvenog vlasništva kao općeg modela privatno (osobno) vlasništvo se nije uglavnom upotrebljavalo ni u kakve društvene svrhe (da bi se npr. ulagalo u otvaranje novih poduzeća), nego u osobne svrhe (automobili, vikendice, sredstva za osobnu komociju), nije se izgrađivao duh kreativnog poduzetništva u smjeru općeg dobra. Nije bilo prave moralno ispravne gospodarske motivacije da se stječe trajni i stabilan posjed, kapital koji bi se ulagao i tako pridonosio *in ultima linea* i općemu dobru. Ni obitelj, kao privredni čimbenik, nije značila ništa. U takvom stanju izgubila se osjetljivost prema tuđem vlasništvu, pogotovo prema onom što se zvalo društveno. Ljudi su postali najosjetljiviji prema *raspodjeli*. Riječ pravedna raspodjela najčešće se čula. U raspodjeli pak nije se moglo naći, a nije se ni tražio, prirodni način koji bi osobe poticao na društvenu odgovornost, pa je vrijedio kriterij snalazljivosti ("druže, snadi se!"). Kriterij raspodjele se preselio iz sfere osobnog morala i društvene odgovornosti u političke forume, gdje je *politička podobnost* imala prevagu.

Ta ista *forma mentis* još uvijek živi u vrlo mnogo naših ljudi. Zato prijelaz u novi društveni i gospodarski sustav nije gotov time što se promijenila vlast, nego on time tek započinje. Nalazimo se još uvijek u procesu koji će još dugo nositi uteg moralne praznine, neosjetljivost za etički vid privatnog vlasništva, njegova stjecanja i njegove upotrebe. To otežava i razmišljanja o socijalnoj politici, o sindikalnoj akciji, o ukupnom radničkom i socijalnom pitanju. Socijalna politika se shvaća još uvijek kao *raspodjela*, a ne kao stvaranje podjednakih šansi svima, da radom i svojim sposobnostima na pošten način osiguraju što bolje uvjete života sebi i svojoj obitelji. Također još uvijek je u mentalitetu i negativan stav prema selu i seljačkom privređivanju. I seljačko pitanje postat će naskoro ponovno aktualno, ne samo u Hrvatskoj nego i u drugim postkomunističkim zemljama.

Kršćanski vrijednosni sustav, evanđeoski stav prema temeljnoj jednakosti ljudskog dostojanstva i naklonost prema siromašnjima i

slabijima postaje na sadašnjem stupnju prijelaza od nezaobilazne važnosti, ne samo u postkomunističkim zemljama nego i u svijetu. Sada u svijetu nema niotkud drugdje poticaja za stvarna socijalno-etička promišljanja liberalnog kapitalizma koji sada ostaje bez pravog svog takmaca na svjetskoj sceni.

Najkonkretnije, treba reći da Crkva sa svojim socijalnim naukom može u najvećoj mjeri poslužiti kao etička instanca, kritika i glas socijalno-etičke prosudbe tendencija i praktičnih puteva u tzv. privatizaciji ili pretvorbi društvenog vlasništva. Ta tranzicija se, na žalost, događa u etičkom smislu na problematičan način. Nedavno je uvaženi ukrajinski ekonomist dr. Veniamin Sikora, na međunarodnoj konferenciji "Poduzeće u tranziciji" u Supetru, navodeći primjere iz Ukrajine i Rusije ustvrdio kako je brza privatizacija, provedena modelom sirova liberalizma, izazvala goleme društvene patnje u tim zemljama i stvorila praktički neodrživo stanje koje jedino ide u prilog starim komunistima. Deset posto stanovništva enormno se obogatilo mahom kriminalnim metodama, dok je 90 posto ljudi na rubu siromaštva. I to u društvu koje je naviklo na određene oblike jednakosti... Nije logično da se od naših društava očekuje glatko prihvaćanje gologa liberalizma što ga gura Svjetska banka⁹.

1. 4. *Traganje za religijskim identitetom*

Pri kraju ovog tisućljeća ili, bolje, na kraju moderne epohe, općenito se zamjećuje pojačano zanimanje za religiju i religiozne prakse. Taj se proces pojavljuje kao reakcija na izgubljen životni smisao i osjećaj identiteta u modernom utilitarističkom životnom obrascu, ali po kvaliteti i kao produkt toga životnoga obrasca. Religija se previše subjektivizirala. Počeo se zamjećivati nedostatak religije u javnom životu, njezine društvene uloge. Pojavljuje se i "globalni fundamentalizam koji je buknuo širom svijeta počevši od sredine sedamdesetih godina i može se jednako interpretirati kao tjeskobna reakcija, i stoga često nasilna, protiv najdublje pometnje koja zahvaća sve povijesno-religiozne identitete u ovim posljednjim desetljećima kraja milenija".¹⁰ S jedne se strane vjera i vjerska praksa svodi na psihologiju, psihološke vježbe, a s druge strane naglašava se njezina simbolika prisutna u kulturi kao najjači element razlike među kulturama, pa zato i oznaka identiteta.

⁹ Prema: *Slobodna Dalmacija*, 7. listopada 1995, str. 56.

¹⁰ Marco Guzzi, *Io sono - figure e contrafigure della identità umana alla fine dell'evo moderno*, u: *Laurentianum*, 35 (1994) 2-3, str. 209.

Zemlje koje izlaze iz društva s pretenzijom da budu ateističke sada su mnogo jače izložene svemu što se događa na Zapadu, iako se, dakako, pojavljuju i suprotne tendencije povratka na tradicionalnu religioznost. Nakon nijekanja Boga moguće je da se prijeđe u fazu grubog indiferentizma ili u religioznost "zaboravljenog Boga povijesti" - onoga golog psihologiziranja u kojem Bog u moralnom smislu prestaje biti važan, a prihvaća se samo kao psihološka proteza za liječenje frustracija; ali i povratak na tradiciju u kojoj je religija najznačajnija značajka nacionalnog identiteta. Moguće je i prihvaćanje neke vrste sekularizacije religioznosti sa Zapada, osobito one iz Amerike, koja je zapravo neka vrsta "liberalne filozofije".¹¹ Religioznost povezana s isticanjem nacionalnog identiteta hrani sakralnu nacionalističku retoriku i vrlo je blizu grubom fundamentalizmu, koji je sam po sebi više uvjetovan potrebom za nacionalnim identitetom. Ide se zapravo prema nekoj civilnoj religiji u kojoj bi vjerske zajednice i vjerski službenici postali samo servis društvenog rituala. Paradoksalno, ali u toj se tendenciji susreću indiferentizam prema stvarnoj religioznosti i fanatična privrženost određenoj religioznoj tradiciji, ali ne kao osobnoj vjeri - cjelovitom odnosu prema živom Bogu, nego ukoliko je ta tradicija u funkciji odnosa prema domovini, državi... Folklorni religiozni elementi postaju važniji od duhovnih. Imajući u vidu te procese u zemljama tranzicije, osobito kod nas, potrebno je posvetiti dovoljno pažnje praktičnom promišljanju katoličkog identiteta. To uključuje: rasvjetljivati odnos prema pučkoj tradiciji u krajevima u kojima katolištvo zauzima vidno mjesto; odnos prema moralu - briga za moralni standard u društvu; u sadašnjem trendu traganja za *novom* religioznošću pridonijeti boljem, autentično kršćanskom shvaćanju Boga.

2. NOVI POLOŽAJ I ZADAĆE CRKVE

2. 1. *Na općem planu*

Crkva stoji u tom sada nedefiniranom svijetu i turbulentnom vremenu s novošću od Boga što je treba unijeti u tijek aktualnih ljudskih traženja. Zato se mora osjetiti izazvanom da ponudi evanđelje Isusa Krista kao svježju novost za taj sadašnji nedefiniran svijet. Mora svući nerazpoznatljivo ruho naslijeđa što ga je stekla od svijeta koji je kroz nju, ali i mimo nje prošao. Mora jasnije shvatiti što je u njezinu

¹¹ Usp. dublje zapažanje o tome u: Rocco Buttiglione, *Il problema politico dei cattolici*, Piemme, 1994, str. 207 s.

biću povijesno kontingentno, uočavati što je pojedinom povijesnom vremenu primjereno, da bi mogla biti "stup i uporište istine" (1 Tim 3,15). Ona mora biti jasnija za čovjeka, za život.¹² Nije dosta da funkcionira samo linija odozgo s pozicija vrhovnoga crkvenog učiteljstva, Crkva mora profunkcionirati i odozdo. U to se uklapa sav govor o potrebi nove ili druge evangelizacije. Crkva mora postati svjesna da joj sadašnji konkretan svijet nije jednaki dijaloški partner kao i svijet moderne ili svijet bipolarnog poretka. U tom se svijetu Crkvi sve više priznaje moralni autoritet na općoj razini, nju se hvali, ali ona istodobno gubi utjecaj u samim osnovama ljudskih društava. Dolazi mi na pamet Isusova rečenica: Jao vama kad vas svi budu hvalili... (Lk 6,26). Zato je za nju danas strateški problem kako ugrađivati vrednote evanđelja, za koje vjeruje da su spasiteljske, osloboditeljske za svijet, u konkretne ljudske situacije.

2. 2. U našim okolnostima

Iako je naša situacija bitno uvjetovana ratom i svime što iz njega slijedi, iako se složeniji društveni problemi reduciraju na državotvorstvo, po krilatici "najprije država", ipak spomenuti tranzicijski procesi teku. No baš zbog reduciranja svih problema na tobože onaj najvažniji - državotvorstvo, događa se "domoljubno" maskiranje i negativnih tendencija, kao što su klizanje u novu vrstu jednodimenzionalnosti, pa i političkog totalitarizma, te stvaranje tankog sloja bogataša po političkoj podobnosti, što vodi u društvo korupcije i osiromašivanje srednjeg sloja. Crkva kao etička instanca u tim procesima ne smije ostati neosjetljiva. Ona mora na vrijeme upozoravati na etičku kvalitetu tih procesa. Mislim stoga da bi se Crkva morala više kritički osvrtni na ono što se događa vezano uz njezin novi položaj u društvu, na ono što čine njezini javni predstavnici, bilo da su autorizirani bilo da se jednostavno deklariraju kao kršćanski vjernici ili kao hrvatski katolici.

U tu svrhu evo samo nekoliko najvažnijih naznaka za razumijevanje položaja i zadaća Crkve u prijelaznim procesima.

2. 2. 1. Crkva više nije "druga strana" u društvu

Od nje se traži da u mnogim aktualnim društvenim pitanjima izrazi i svoj stav. Je li na to spremna? Njezin stav nije potreban samo vjernicima nego i mnogim ljudima i društvenim skupinama. Ona se

¹² Tu je misao izrazio Ivan Pavao II., u: *Tertio millennio adveniente* (TM), izd. KS Dok. 101, Zagreb 1994.

mora nositi s pluralizmom ideja, nazora, vjera i političkih opcija. Sve to mora na sebi svojstven način prosuđivati. Više joj nije potrebna neka monolitnost kao kad je nastupala protiv "druge strane". Zato mora zaživjeti i u svojoj svjetovnoj dimenziji, u onom u čemu je i društveni čimbenik. Crkvena zajednica sada mora ući kao duhovni subjekt u interakciju s društvenim skupinama novog društvenog razvrstavanja koje se aktualnim procesom tranzicije prirodno događa. Crkva mora jasnije istaknuti i kršćansku viziju društva prema svom socijalnom nauku. Mora se pojaviti kao nada siromašnijih slojeva, kojima u još uvijek dominantnom modelu kapitalizma nema mnogo nade za socijalnu sigurnost. Čini mi se da *strah od pluralizma u vjerničkom i kleričkom mentalitetu još uvijek može biti velika smetnja da se učine potrebni prodori u novonastali slobodan prostor crkvenog djelovanja.*

2. 2. 2. Angažman vjernika

Traži se angažman vjerničke zajednice. Stoga je potrebno i senzibilizirati svekoliku kršćansku praksu da i u društveno-političkom smislu bude sposobnija utjecati na izgradnju društva i države u smjeru istinskoga općeg dobra. Valja trasirati nova polja kršćanskog djelovanja, o čemu još premalo znamo. Religiozna poruka Crkve ostat će nerazumljiva ako se ne vodi računa o njezinoj aktualnosti kao odgovoru, mišlju i djelatnošću, na dobro i zlo u različitim povijesnim kretanjima naroda i aktualnim pokretima društva. Odnos kršćanske vjere i teologije s ljudskim društvima na određen je način odnos stalne napetosti. Socijalni nauk Crkve mora se zato naći u svim značajnim momentima jednoga društva u kojem je kršćanska zajednica značajnije nazočna.

2. 2. 3. Odnos prema državi

Odnos Crkve s državom najvećim se dijelom može pravno odrediti. To se može urediti posebnim ugovorom ili konkordatom. Mnogo je teže da Crkva odredi svoj odnos prema društvenim skupinama u pluralnom društvu. Ona ima svoj povijesni položaj koji je njezina prednost, ali i problem. Ona se ne smije zaustaviti samo na svom povijesnom položaju, jer bi tada mogla doći pod preveliki utjecaj onih tendencija u društvu koje teže neokonzervativizmu, ne u moralnom smislu, nego u nacionalističkom ili u smislu liberalizma prošlog stoljeća. Najbolje je da Crkva sačuva što više svoje slobode od države u financijskom i svakom drugom pogledu. Što se tiče nacionaliziranoga crkvenog vlasništva, s obzirom na proces tranzicije,

Crkva, po mom sudu, mora radi općeg moralnog načela inzistirati na pravednoj denacionalizaciji. Tek nakon denacionalizacije ona se može u korist javnog, općeg dobra odreći neke svoje imovine. Ne bi pak bilo dobro kad bi neke svoje čisto crkvene potrebe stavila pod pokroviteljstvo države, u smislu stalne državne subvencije ili da Crkva za njezine potrebe ubire crkveni porez. Bolje je da Crkva razvija način sasvim dragovoljnog vjerničkog doprinosa za uzdržavanje crkvenih ustanova.

2. 2. 4. U odnosu na moralna pitanja

Moderna je kultura izgubila smisao za odnos između istine, dobra i slobode. Kršćani zato moraju biti samostalniji u etičkoj prosudbi odnosa u dominantnoj kulturi.

Kritika raznih socijalnih i političkih nepravdi zauzimanje za istinu u odnosima vlasti i podložnika jasnoću u poslovima javne uprave, nepristranost u državnoj službi... S tim je za Crkvu povezan problem sociološke analize koji se pojavio u vezi s latinskoameričkom teologijom oslobođenja, koja se pokušala koristiti marksističkom metodom te analize. Crkveno učiteljstvo izražava bojazan, na neki način, od svake ideologije, pa je zato razumljivo da nije lako kontekstualno formulirati teologiju koja bi bila dovoljno praktična kritika određene društvene prakse.

Moralna kriza u koju je svijet doveden liberalnim modelom izvodi na poprište kao protutežu neku vrstu neokonzervativizma. No time se, zapravo, otvara pitanje: što bi imao biti konzervativizam u novim okolnostima pluralnoga i otvorenoga društva? Naivno se misli da se taj neokonzervativizam odriče liberalizma. Ne, on se, zapravo, u društvenom pogledu praktički vraća u onaj najrigidniji liberalizam, pa makar izgleda da brani u nekim stvarima veću moralnu čistoću. U Crkvi se ta tendencija pojavljuje kao napast restauracije u odnosu na ono što je u pokoncilskim procesima postignuto.

2. 2. 5. Javnost

Da bi Crkva sve svoje aktualne zadaće mogla izvršavati, ona mora ulaziti u multilateralni dijalog. Za to joj je pak potrebna dostatna i slobodna zastupljenost u javnosti.¹³ Važno je za Crkvu da kršćanske teološke teme budu u širem opticaju, da dođu u medije ne samo preko

¹³ O tome vidi: B. Z. Šagi, *Okolnosti novoga vremena, svijet u kojem dominiraju obavijesna sredstva*, u: *Vjesnik* □akovačke i srijemske biskupije, 4/1995, str. 163-166.

crkvenih službenih osoba nego i preko kršćanalaiika. Isto je tako važno da aktualna teološka misao prati društvena zbivanja i zainteresira medije. Crkva je važan i pogled na nju izvana, da bi mogla izgrađivati i svoju nutarnju javnost. Unutar crkvene javnosti u ovaj čas ima premalo živosti. Ne "provjetravaju" se zamagljene situacije prezentiranja liturgije, obreda, primjerice, blagoslova u javnosti, povezivanja političkih struktura s vjerskima, kao što je nastala "moda" proglašavanja župnog blagdana danom općine i sl. Nema sučeljavanja unutar crkvene zajednice u pitanjima koja traže aktualna promišljanja i nova rješenja. Crkva svojom šutnjom ili prekasnim reagiranjem na neke pojave gdje se očekuje njezin sud, utjecaj i zalaganje, postaje neuvjerljiva i sama sebe u društvu marginalizira.

ZAKLJUČAK

Ako vam se učinilo da je ovo što sam iznio bilo previše zapleteno i premalo konkretno, onda to samo znači da je potrebno još mnogo svestranije proučavati prijelazne procese o kojima je riječ da bismo mogli biti još konkretniji. Neka ovo posluži kao polazište za dublje analize i kao izazov za raspravu. Završavam mišlju Pavla VI. "Spada na kršćanske zajednice da svaka u svojoj zemlji objektivno raščlani postojeće stanje, da ga razjasni u svjetlu neizmjenjivih riječi Evanđelja, da crpi u socijalnom nauku Crkve, nauku koji je razrađivan tijekom povijesti, a posebno u ovo industrijsko doba..." (OA 4). Ja bih dodao, posebno u ovo doba prijelaza iz jednoga pogrešnog pokušaja da se stvori pravedno društvo u nešto što je još nepoznato pred nama.

CHURCH IN THE TRANSITIVE PROCESSES AFTER COMMUNISM

Summary

The author brings out phenomenology and analysis of the dominant transitive processes, after the break of the communistic system, how they reflect in Church; a new position of Church and new tasks that lie before it. First of all, in the general level of the world: a new world order should be created. Great ideas, powerfull social ideologis, which were provoking each other in the bipolar world and in the same time were correcting reciprocally, they disappeared from the scene, and it turned out that they were not unnecessary as it seemed to.

After turning out that socialistic project of the world is not realizable, liberal model of the world order more and more comes in the crisis. Now its defects are more clear noticed. It comes to new searching for proper identity, national and religious. Awaken spirit of the nations explosive is expressed in the postcommunism countries. It appears great moral crisis. Then the author talks about the main processes in the countries of so-called transition: transition at the private property and social-ethical difficulties in connection with it, then a new position of Church in the relation to state and public. Then people's expectation of Church and real possibilities of Church to fulfil it.

In the conclusion the author points out that this is only starting point for deeper analysis.